

Ἡ μελέτη αὕτη, δυναμένη ν' ἀποτελέσῃ βάσιν πάσης περαιτέρω ἐρεῦνης καὶ μελέτης τοῦ θέματος, ἄρχεται διὰ τῶν ἑξῆς συνοψιζόντων, ὡς ἄριστα, ὁλόκληρον τὸ ζήτημα. «Πάντες ποιοῦνται λόγον περὶ τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ ὡς ἐπισήμον ἐμβλήματος τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας. Ἀνέκαθεν δὲ μνημονεύεται ὁ ἀετὸς οὗτος καθ' ὅμοιον τρόπον, καθ' ὃν ὑπάρχουσιν οἱ ἀνεπιστάτως ἀναφέροντες τοὺς ῥωμαϊκοὺς ἀετοὺς καὶ πρὸ τοῦ Μαρίου. Ἀλλὰ σπανίως καὶ ἀνεπαρκῶς ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ καὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ. Καὶ ὅμως μόνον μετὰ τοιαύτην κριτικὴν ἔρευναν θὰ ἡδύνατο νὰ μελετηθῇ κατόπιν τὸ ἄλλο ζήτημα περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀετοῦ τούτου, ζήτημα μετὰ πολλῆς τῆς ἐλαφρότητος λυόμενον ἐνίοτε ὑπ' ἀνδρῶν, οἵτινες, χωρὶς ποτε νὰ ἐπιδιορθώσιν εἰς ἔρευναν εἰδικήν, δὲν διστάζουσι νὰποφανθῶσιν, ὅτι ὁ δικεφάλος ἀετὸς οἶονεὶ ἐγεννήθη τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν, καθ' ἣν Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς Κων/πόλεως».

Ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ κ. Λάμπρος πρῶτος διαλευκαίνει ἱκανῶς τὸ ζήτημα τῆς πρώτης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐμφανίσεως τοῦ δικεφάλου, ἐν μέρει δὲ καὶ τὸ ζήτημα τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐμφανίσεως ἐν τῷ κόσμῳ, θίγων ἐν τέλει καὶ τὸ ζήτημα τῆς σημασίας αὐτοῦ, τοῦλάχιστον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Οὕτω δὲ παρασκευάσας τὸ ἔδαφος ἀφίνει εἰς ἄλλους τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης ὀρμηθεὶς ἐπεχείρησα τὴν ἐκ νέου μελέτην ὁλοκλήρου τοῦ προβλήματος. Δράττομαι δὲ νῦν τῆς φιλόφρονος προσκλήσεως τῶν ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς συστησάντων τὴν *Ἐταιρείαν τῶν Διαλέξεων* φίλων λογίων, ἵνα ἐκθέσω ὑμῖν σύνοψιν τῆς μελέτης μου ταύτης.

III

Τὸν κ. Λάμπρον, ἀρχόμενον τῆς μελέτης διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν συγγραφικῶν Βυζαντινῶν πηγῶν, δικαίως ἐξέπληξεν, ἵνα μὴ εἴπω κατέπληξε, τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῶ εὐλόγως προσεδοκῶμεν νὰ εὕρωμεν συχνὴν μνείαν τοῦ Δικεφάλου ἀετοῦ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῖς πραγματευομένοις τοὺς θεσμοὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὰ τῆς ἐθιμοτυπίας τῆς αὐλῆς, οὐδεὶς τούτων, οὐδὲ τὸ ὄνομα καὶ αὐτοῦ ἀναφέρει, οὐδ' ὅτι δῆποτε περὶ τοῦ συμβόλου τούτου!

Χωρὶον τι ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως¹ τοῦ Κωνσταν-

¹ Ἐκδ. Βόννης τόμ. Β', σελ. 545 κέξ.

τίνου Πορφυρογεννήτου, ὅπερ ἐθεώρησάν τινες τῶν νεωτέρων ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὸν Δικέφαλον, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ κ. Λάμπρου ὡς ἀναφερόμενον εἰς ἀετοὺς συνυφασμένους εἰς τὰ ἱμάτια τὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων τοῦ 10^{ου} αἰῶνος ἀποστελλόμενα εἰς τοὺς ἐθνικοὺς «λόγω ξενίων». Ἄλλ' οὐδαμῶς λέγεται ἐν αὐτῷ ὅτι ἦσαν δικέφαλοι οἱ ἀετοὶ οὗτοι.

Μετὰ Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον ἐδέησε νὰ κατέλθῃ ὁ κ. Λάμπρος μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ἵνα ἀνεύρῃ καὶ πάλιν μνεῖαν ἀετῶν. Πρόκειται περὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, αὐτοκράτορος ἐν Νικαίᾳ, ὅστις εἰς νικηφόρον αὐτοῦ στρατηγὸν δωρεῖται κυανᾷ πέδιλα φέροντα χρυσοῦφεῖς ἀετούς, περὶ ὧν ὅμως καὶ πάλιν δὲν λέγεται ὅτι ἦσαν δικέφαλοι, ἀν καὶ τέσσαρες διάφοροι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς¹ ἀναφέρουσι τὸ γεγονός. Οὐδὲ προστίθῃσι τι ἐπὶ πλέον τὸ ὑπὸ ἐνὸς τούτων (Παχυμέρους) προσεπιλεγόμενον, ὅτι οἱ ἀετοὶ οὗτοι ἦσαν «βασιλικοί».

Μετὰ τοὺς συγγραφεῖς τούτους μόνον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἀνεύρεν ὁ κ. Λάμπρος, καὶ δὴ παρὰ τῷ Κωδινῷ, ἀφθονώτερα χωρία, ἐν οἷς γίνεται μνεῖα ἀετῶν, ὡς βασιλικῶν κοσμημάτων ἢ συμβόλων. Ἀλλὰ καὶ τὰ χωρία ταῦτα δὲν ὁμιλοῦσι περὶ δικεφάλων ἀετῶν, ἀλλὰ περὶ ὑποδημάτων τοῦ δεσπότη ἐχόντων «ἀετοὺς μαργαριταρεῖνους ἐκ πλαγίων τε καὶ ἐπὶ τῶν ταρσῶν», πρὸς δὲ περὶ «σέλλας ἀλόγου» τοῦ αὐτοῦ δεσπότη «ὡσαύτως μετὰ ἀετῶν μαργαριταρεῖνων ἔμπροσθέν τε καὶ ὀπισθεν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῶν ἰδρυμαχίων» ἢ «μετὰ ἀετῶν κοκκίνων μικρῶν» ἢ, τέλος, περὶ τῆς «λενκῆς τέντας» τοῦ αὐτοῦ δεσπότη «ἀετόπουλα γεμούσης ἐρυθρά». Καὶ τοῦ σεβαστοκράτορος δὲ ἀναφέρονται, ὑπὸ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ὑποδήματα «ἡεράνεα ἔχοντα ἀετοὺς συρματεῖνους εἰς ἀέρα κόκκινον» καὶ «σκάλα τῆς σέλλας» ἔχουσα «ἐπανωσκέπιον ἡεράνεον μετὰ ἀετῶν κοκκίνων τεσσάρων».²

Ὡς βλέπετε, καὶ πάλιν οὐδεὶς λόγος περὶ δικεφάλου ἀετοῦ.

Τέλος καὶ τὰ δύο παρὰ τῷ τελευταίῳ ἱστορικῷ τοῦ Βυζαντίου Γεωργίῳ Φραντζῇ χωρία, τὰ ἀναφέροντα βασιλικοὺς ἀετοὺς τοῦ

¹ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Heisenberg ἐν Λειψίᾳ 1903 τόμ. Α σ. 173, 11. — Θεόδωρος Κυζίκου, παρὰ Σάθα, Μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης τόμ. Ζ', σελ. 546, 17. — Γεώργιος Παχυμέρης, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Α, σελ. 108, 9. — Νικηφόρος Γρηγοράς, ἔκδ. Βόννης τόμ. Α' σελ. 79, 20.

² Κωδινῷ, Περί τῶν ὀφφικιαλίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως σελ. 13, 12. 13, 16. 14, 8. 15, 10.

Βυζαντίου, οὐδόλως καλοῦσιν ἢ περιγράφουσιν αὐτοὺς ὥς δικεφάλους. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ,¹ προκειμένου περὶ τῆς εἰς Φερράραν εἰσόδου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η΄ Παλαιολόγου, ἀναφέρεται, ὥς προπορευόμενος τοῦ βασιλέως, ἵππος λευκὸς ὠραιότατος ἄνευ ἀναβάτου «*χρυσὸς αἰτοὺς ἐπὶ τοῦ χασδίου ἔχων*» Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ χωρίῳ,² τῷ πάντων περιφημοτέρῳ, πρόκειται περὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οὗ τὸ αἰμόφυρτον πτώμα ἀνεγνωρίσθη «*ἐκ τῶν βασιλικῶν περικνημίδων ἢ καὶ πεδίλων, ἐνθα χρυσοῖ αἰτοὶ ἦσαν γεγραμμένοι ὡς ἔθος ὑπῆρχε τοῖς βασιλεῦσι*»

Ἐν καὶ μόνον χωρίον Βυζαντινοῦ συγγραφέως ὑπάρχει, ἐν ᾧ γίνεται μνεία ἀναμφήριστος τοῦ δικεφάλου αἰτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀναφέρεται εἰς Βυζαντινόν τι ἀντικείμενον, ἀλλ' εἰς ἑνετικὸν πλοῖον. Ὁ αὐτὸς δηλαδὴ Φραντζῆς³ λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἐν Βενετίᾳ γενομένης δεξιώσεως τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1438 γράφει περὶ τοῦ πολυτελοῦς διακόσμου πλοίου ἑνετικοῦ ἀπομιμουμένου τὴν ναυαρχίδα τοῦ Βυζαντίου καὶ φέροντος μεταξὺ ἄλλων ἐν τῇ πρύμνῃ «*δύο λέοντας χρυσοὺς καὶ μέσον αὐτῶν αἰτὸν δικέφαλον*».

Ἡ τοιαύτη ὑπὸ τοῦ κ. Λάμπρου σημειωθείσα συστηματικὴ ἀποφυγὴ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων τῆς χρήσεως τῆς λέξεως δικέφαλος, ἐνῶ, ὡς ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν συγχρόνων μνημείων δύναται νὰ δειχθῇ, σχεδὸν πάντοτε πρόκειται περὶ δικεφάλων παραστάσεων αἰετῶν, ἐνεποίησέ μοι βαθυτάτην ἐντύπωσιν, ἐπιταθεῖσαν εἰς τὸ ἔπακρον ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ γενομένης νέας παρατηρήσεως, ὅτι καὶ τὰ δημοτικὰ ἡμῶν ἄσματα, τὰ ποιηθέντα ὑπὸ ἀνωνύμων ἀνδρῶν, ζώντων μὲ τὰς ἱερὰς ἐθνικὰς παραδόσεις τῆς Βυζαντινῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας, ἐχόντων δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐγκατεσπαρμένον μέγα πλῆθος παραστάσεων δικεφάλων αἰετῶν, οὐδέποτε μνημονεύουσι τοῦ δικεφάλου αἰτοῦ, καίπερ χιλιάκις ἀναφέροντα αἰτούς.⁴

¹ Ἐκδ. Βόννης σελ. 188, 9 κέξ.

² Αὐτόθι σελ. 291, 4 κέξ.

³ Αὐτόθι σελ. 184, 11.

⁴ Ἀληθῶς ἡ μόνη δημοσιευθεῖσα ὡς ἐν δημοτικῷ ἄσματι ἀπαντῶσα μνεία τοῦ δικεφάλου αἰτοῦ, ἥτοι ἡ ἐν τοῖς στίχοις:

*Καὶ εἰ τὴν ψιλὴν μου τὴν κορφήν, εἰ τὸν Ἀἰ Ἥλιὰ εἰ τὴν ῥάχη
κουρνιάζει καὶ ἀντρεῖνέται αἰετὸς μὲ δύο κεφάλια
καὶ μέσ εἰ τὰ νύχια του κρατάει βασιλικὸν κεφάλι*

Εἶναι τυχαία ἢ εὐλόγως ἐκπλήσσουσα συστηματικὴ ἀποφυγὴ αὕτη τῆς χρήσεως ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ τῶν ποιητῶν τῶν δημοτικῶν μας ᾠσμάτων τῆς λέξεως *Δικέφαλος*, ἢ ὀφείλεται εἰς βαθύτερόν τινα λόγον;

Εἰκ. 1

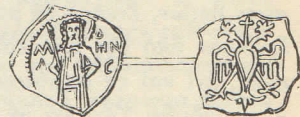
Πρὶν ἢ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Λάμπρου διαλευκανθείσας μαρτυρίας τῶν εἰκαστικῶν μνημείων περὶ τοῦ δικεφάλου αἰετοῦ.

Τὰ μόνα καθαρῶς βυζαντινὰ καὶ ἀσφαλῶς γνωστῆς χρονολογίας μνημεῖα τὰ παρουσιάζοντα τὸν Δικέφαλον εἶναι κατὰ τὸν κ. Λάμπρον τὰ ἑξῆς:

1^{ον} Εἰκὼν τοῦ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα γραφέντος Μοναχείου κώδικος ἀρ. 442 παριστῶσα Θεόδωρον Β' τὸν Λάσκαριν, αὐτοκράτορα ἐν Νικαίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1254-1258. Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται βαίνων ἐπὶ ὑποποδίου, οὗ ἕκαστον τῶν

κυρτῶν ἄκρων κοσμεῖται ὑπὸ ἐνυφασμένου Δικεφάλου Ἀετοῦ (Εἰκ.1).

2^{ον} Χρυσόβουλλον τοῦ ἔτους 1293 περιέχει ὁμοίαν εἰκόνα τοῦ ἐν Βυζαντίῳ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος, βασιλεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1282-1328. Εἰκονίζεται δὲ καὶ οὗτος βαίνων ἐπὶ πανομοίου ὑποποδίου μετὰ πανομοίων δικεφάλων αἰετῶν (Ἴδε τὴν εἰκόνα παρὰ Σ. Λάμπρῳ ἔ. ἀ. σελ. 451).

Εἰκ. 2

Ὡς τρίτον καὶ τελευταῖον μνημεῖον ἀναφέρει ὁ κ. Λάμπρος σμικρά τινα χαλκᾶ, βαρβαρότεχνα νομίσματα, ἀποδοθέντα ὑπὸ τινων νομισματολόγων, εἰς Ἀλέξιον Γ' τὸν Κομνηνὸν¹ καὶ τὸν διάδοχον

κατεδείχθη ὡς ἀπλῇ, ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος ὡς δημοτικούς τοὺς στίχους, παραχάραξις τοῦ γνωστοτάτου δημοτικοῦ ᾠσματος τοῦ Ὀλύμπου καὶ Κισσάβου (Ν. Γ. Πολίτου, *Ἡ παραχάραξις τῶν ἐθνικῶν ᾠσμάτων*. Ἐν τῇ ἐφημερίδι *Ἀθῆναι* τῆς 10 Ἰουνίου 1903 καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι *Ἀγών* τῆς 8 καὶ 15 Αὐγούστου 1903).

¹ Wroth, Catalogue of the coins of the Vandals . . . and of the empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum (1911) p. 301, n° 32-34 pl. XLI, 3-5

αὐτοῦ Μανουὴλ Γ' (Εἰκ. 2),¹ αὐτοκράτορας Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοῦ 1349-1417. Ἄλλ' ἐξετάσας λεπτομερῶς τὰ εὐτελῆ καὶ σπανιώτατα νομισμάτια ταῦτα, εὗρον ὡς μὴ ἀνήκοντα ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ῥηθέντας Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑπὸ τῶν περιοίκων κοπέντων ἀντιγράφων καὶ ἀπομιμήσεων τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ὧν μεταξὺ καὶ τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν τσάρον τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ Γ' (1323-1330), ἦτοι τὸν βάρβαρον καὶ ἄπιστον σύμμαχον ἐκείνον, ὅστις φκαιοποιήθη τὰ βασιλικά σύμβολα τοῦ Βυζαντίου ὡς νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Νεωτέρου.² Τὰ ἐπὶ τῶν βουλγαρικῶν τούτων νομισμάτων γράμματα Μ, Μ καὶ Ψ ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ΑΛ, Μ καὶ Η, ἀρχικὰ τῶν ὀνομάτων Ἀλεξίου Γ' καὶ Μανουὴλ Γ', συμπληρωθέντα ἴσως, ὡς καὶ ὁ Wroth ὑποπεύει, ἐν τῷ ἱχνογραφήματι τοῦ Köhne καὶ δι' ἄλλων ἀνυπάρχων ἑλληνικῶν γραμμάτων.³ Ἄλλως δὲ οἱ Βούλγαροι καὶ λοιποὶ περίοικοι βάρβαροι δὲν ἐδίσταζον ν' ἀντιγράψωσι πιστῶς ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν πλὴν τῶν τύπων καὶ αὐτὰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων.

Ἄν δὲ νῦν εἰς τὰ μόνα καθαρῶς Βυζαντινὰ μνημεῖα, τὰ μαρτυροῦντα τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ Δικεφάλου ὡς κοσμήματος τῶν βασιλικῶν ὑποποδίων, προσθέσωμεν καὶ τὰ περὶ βασιλικῶν ἀετῶν ὡς κοσμημάτων ἢ ἐμβλημάτων χωρὶα ἐκεῖνα τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐν οἷς, κατὰ τὴν πιθανωτάτην γνώμην τοῦ κ. Λάμπρου, πρόκειται περὶ δικεφάλων ἀετῶν, ἔχομεν ὡς πρώτας καὶ μόνας ἀσφαλεῖς βυζαντιακὰς παραστάσεις τοῦ Δικεφάλου ἐπὶ τῶν ἐξῆς ἀντικειμένων :

- Α'. Ἐπὶ τῶν βασιλικῶν ὑποποδίων.
- Β'. Ἐπὶ » πεδίων.
- Γ'. Ἐπὶ » περικνημίδων.
- Δ'. Ἐπὶ » σκηνῶν καὶ σελλῶν.
- Ε' Ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τριήρεως.

Ὁ κατάλογος οὗτος δίδει ἀμέσως ἡμῖν πρώτην τινὰ ἐξήγησιν τοῦ παραδόξου γεγονότος, ὅτι αἱ συγγραφικαὶ πηγαὶ τῶν λογίων τοῦ

¹ von Köhne: Monnaies Byzantines, Supplement à l'ouvrage de Sabatier: Revue Belge de Numism. 1881, p. 350 pl. XVI, 18.

² C. Jireček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, σελ. 290 κέξ.

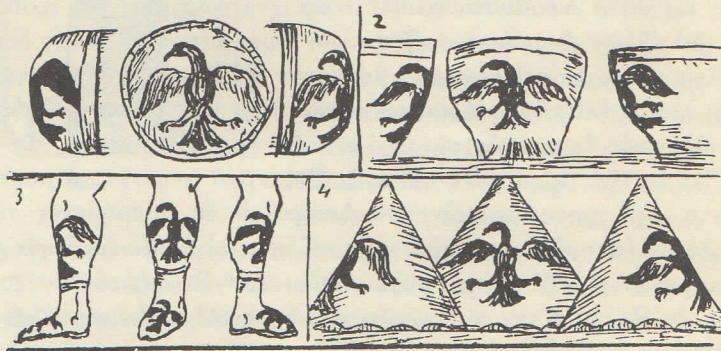
³ N. A. Mouchmoff, Les monnaies antiques de la Péninsule Balkanique et les monnaies des rois bulgares du moyen-âge (βουλγαριστί), Σόφια 1912, σ. 489 κέξ., ἀρ. 7489-7496-7450, Πίν. LXIV, 1-3 καὶ Πίν. LXVII, 1-7.

Βυζαντίου καὶ τὸ στόμα τοῦ Λαοῦ μας, τοῦ μόνου ἐκ παραδόσεως πάντως διατηρήσαντος τὴν γνώσιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ Δικεφάλου, οὐδέποτε καλοῦσι τοὺς βασιλικοὺς αἰτοὺς τοῦ Βυζαντίου *Δικεφάλους*, ἀλλ' ἀπλῶς αἰτοὺς ἢ διπλοῦς αἰτοὺς (ἴδε κατωτέρω).

Ἡ δ' ἐξήγησις αὕτη εἶναι τόσον ἀπρόοπτος, ὥστε εὐθὺς ὡς ἀκούσητε αὐτὴν προλεγομένην θὰ ἐκπλαγῇτε μεγάλως. Ἀλλ' ἡ ἐκπληξίς ὑμῶν ἐπὶ στιγμὰς τινας μόνον θὰ διαρκέσῃ.

Εἶναι δ' ἡ ἐξήγησις αὕτη ἡ ἐξῆς: Ὁ Δικέφαλος αἰτὸς ἐπὶ τῶν ἀπαριθμηθέντων ἀντικειμένων δὲν εἶναι πράγματι, ἀλλὰ μόνον φαινομενικῶς δικέφαλος, ὁφείλων τὴν δικεφαλίαν εἰς κοινοτάτην τεχνικὴν ἀνάγκην

Ἐξηγοῦμαι. Καὶ τὰ πέντε βυζαντινὰ βασιλικά ἀντικείμενα, ἐφ' ὧν

Εἰκ. 3

ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον ὁ Δικέφαλος, ἥτοι τὰ βασιλικά υποπόδια, πέδιλα, περικνημίδες, βασιλικαὶ σκηναὶ καὶ πρύμνη πλοίου, παρουσιάζουσι, καθ' ἃ μέρη ἐποιήθη ὁ Δικέφαλος, τοιαύτην κυρτῶς προέχουσαν ἐπιφάνειαν, ὥστε ὁ ἐπ' αὐτῶν βασιλικὸς αἰτὸς, ἂν ἦτο μονοκέφαλος, θὰ παρουσιάζετο ἐκ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ ἀντικειμένου, κατὰ κρόταφον ὀρωμένου, ὡς ὅλως ἀκέφαλος, δυσειδὴς καὶ ἀκατανόητος. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δυσμορφίας ταύτης ἐγένετο χρῆσις τῆς δικεφαλίας. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ἐμπράγματον παρουσιάζω ὑμῖν τὰ ἐξῆς σχέδια (Εἰκ. 3).¹

¹ Ὡς πρὸς τὴν πρύμνην ὁφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ καλλιτέχνου Ἀντωνίου Φιλαρέτη γλυφέντα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1439 καὶ 1447, ἀνάγλυφα τῆς μεσαίας χαλκῆς πύλης τοῦ Ἀγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ, τὰ εἰκονίζοντα τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν ἀπόπλουν τοῦ Ἰωάννου Η'

Ἐν τῇ περαιτέρω ἀνελίξει τῆς μελέτης μου θέλω δείξῃ ὑμῖν ὅτι οὐδ' ἡ τεχνικὴ ἀνάγκη αὕτη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ πείσῃ τοὺς φιλοκάλους καὶ λογίους Βυζαντινοὺς ἡμῶν προγόνους νὰ δώσωσι καὶ δευτέραν κεφαλὴν εἰς τὸν βασιλικὸν αὐτῶν ἀετὸν, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἀπὸ παναρχαιοτάτων χρόνων ἑτέρα τις μυθολογικὴ καὶ τεχνικὴ παράδοσις ἐπιτρέπουσα καὶ ἐξηγοῦσα τὴν δικεφαλίαν, ἣν δὲν ἡδύνατο ν' ἀρνηθῇ ὁ πλήρης καὶ κατενώπιον θεώμενος τὸ ἔμβλημα τοῦτο.

Νῦν, ἵνα ἐντελῶς πείσω ὑμᾶς περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς περὶ τῆς δικεφαλίας πρώτης ταύτης θεωρίας μου, ἐπιτρέψατέ μοι ἵν' ἀναφέρω ὑμῖν ἐντελῶς ὅμοια καὶ περιεργότατα, ἀνεξήγητα μέχρι τοῦδε, παραδείγματα ἔξ ὁμοίας φύσεως, ἀλλ' ἀρχαιοτέρων μνημείων, ὧν ἡ φύσις καὶ τὸ πεδῖον τῆς ἀπεικονίσεως ἐγέννησαν διὰ τεχνικοὺς καὶ ὀπτικοὺς λόγους, τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς φαινόμενον τοῦ διπλασιασμοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, χωρὶς τὸ εἰκονιζόμενον νὰ παύσῃ νὰ θεωρῇται ἀπλοῦν εἰς τὴν διάνοιαν πάντων τῶν θεωμένων αὐτό.

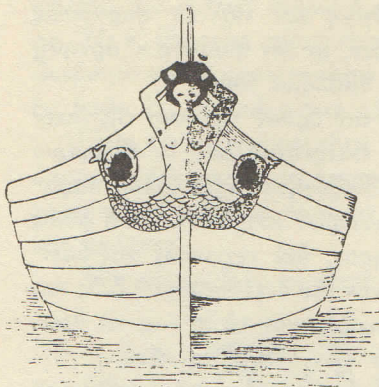
Περιεργαζόμενοι τὰ εἰς τοὺς λιμένας ἡμῶν ἡγκυροβολημένα μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα, καὶ δὴ τὰ κοσμοῦντα τὸ ὄξυ τῆς πρῶρας αὐτῶν ἀκροστόλια,¹ ξόανα, ἢ ζωγραφίας, τὰς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὸ ὄνομα

Παλαιολόγου (1424-1448), ὡς καὶ τὸν ἐκ Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπόπλουν τοῦ αὐτοῦ (Λάμπρου: *Νέος Ἑλληνομνημων*, τόμ. Δ', Πίναξ ζ', ἀρ. 1 καὶ 4) εἰκονίζουσι τὸν δικέφαλον ἀετὸν οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου κυρτοῦ μέρους τοῦ σώματος τῆς πρύμνης τοῦ βασιλικοῦ πλοίου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πρὸς τὸν θεατὴν παρεῖας ἢ στέγης τῆς ἐπὶ τῆς πρύμνης βασιλικῆς τέντας. Ἀλλ' ἡ μετάθεσις αὕτη, ἀπὸ τῆς ἀφανοῦς ἐν τῇ εἰκόνι ὀπισθίας παρεῖας τῆς πρύμνης εἰς τὴν κατενώπιον τοῦ θεατοῦ παρεῖαν τῆς πρυμναίας τέντας, εἶναι προφανές ὅτι ὀφείλεται εἰς ἀπλὴν τεχνικὴν ἀνάγκην, ἥς ἄνευ δὲν θὰ ἐφανεροῦτο, ὅτι τὸ πλοῖον, ἐφ' οὗ ἐπιβαίνει ὁ βασιλεὺς, εἶναι ἡ βυζαντινὴ βασιλικὴ θαλαμηγός. Ἀλλως τε δὲν ἔχει τις ἢ νὰ ἐπισκεφθῇ ἓνα τῶν διαρκῶς νῦν ἐν Πειραιεῖ ἐνορμισμένων πολεμικῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωσικῶν πλοίων, ἵνα ἴδῃ τὸν ἐπὶ τῆς παρεῖας τῆς πρύμνης αὐτοῦ, ἐκ βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς παραδόσεως, γεγλυμμένον Δικέφαλον καὶ ἀντιληφθῇ συγχρόνως τὸ φαινόμενον τῆς ἀκεφαλίας, οὗ ἡ ἀποφυγὴ ἐγέννησε, κατ' ἐμέ, τὴν ἀνάγκην τῆς δικεφαλίας ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ βασιλικῶν ἀντικειμένων.

¹ Τῶν τὰς πρῶρας καὶ πρύμνας τῶν ἑρχαίων πλοίων κοσμοῦντων ἀκρωτηρίων, ἐκαλεῖτο ἀκροστόλιον μόνον τὸ ἀποτελοῦν τὸ ὄξυ ἄκρον τοῦ κατὰ τὴν πρῶραν στολισμοῦ (στόλου) τοῦ πλοίου, ἦτοι τὸ ξόanon τὸ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου, ὡς καὶ νῦν, ἀναφερόμενον. Τὸ ἀκρωτήριον τῆς πρύμνης, ἀφλαστον, ἐσφαλμένως καλεῖται πολλάκις ἀκροστόλιον ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Ἴδε Σχολ. Ἀπολλ. Ροδ. Α, 1089.

τοῦ πλοίου ἀναφερομένας, πολλάκις βεβαίως θὰ παρατηρήσατε ὅτι θεοὶ καὶ νύμφαι, ἥρωες καὶ θνητοί, εἰκονίζονται, ἔνεκα τῆς ἐφ' ἧς ἐστηρίξαμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς δικεφαλίας τεχνικῆς ἀνάγκης, ὡς δύο σώματα ἔχοντες εἰς μίαν ἀπολήγοντα προτομὴν ἢ κεφαλὴν, χωρὶς

ποτε νὰ φαντασθῇ τις ὅτι αἱ Ἀμφι-
τρῦται καὶ Νύμφαι αὗται ἦσαν πρά-
γματι δισώματα.

Εἰκ. 4

Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι παν-
άρχαιον. Ἐξ ἀπλῆς δὲ παρανοή-
σεως αὐτοῦ ἐπλουτίσθη, φρονῶ, ἡ
ἀρχαία καὶ νεωτέρα μυθολογία καὶ
καλλιτεχνία διὰ δισωμάτων τερα-
τομόρφων καὶ πᾶν ἄλλο ἢ καλλι-
τεχνικῶν πλασμάτων.

Ὡς γνωστότερον παράδειγμα
ἀναφέρω, ἐκ τῆς συγχρόνου ἡμῖν
μυθολογίας, τὴν περίφημον φίλην
τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Γορ-
γόναν.

Ὁ περὶ ταύτης διὰ μακρῶν πολλάκις ἀσχοληθεὶς λαογράφος
καθηγητὴς κ. Ν. Πολίτης,¹ ἐν τῷ περὶ τῶν *Νεοελληνικῶν Παραδό-
σεων* βιβλίῳ του, ἐδημοσίευσεν ἐκ τοῦ συγχρόνου ἡμῶν λιμένος τοῦ
Πειραιῶς εἰκόνα ἀνθρακοφόρου Θηραϊκοῦ πλοίου (Εἰκ. 4), φέροντος
ὡς ἀκροστόλιον Γοργόνα, δύο οὐρὰς ἔχουσαν. Ὁ αὐτὸς ὁμως ὁρθῶς
ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ νεοελληνικὴ Γοργόνα αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ
ἀντιγραφὴ τῶν ἐναλίων δαιμόνων τῆς ἀρχαιότητος, τῶν *Τριτωνίδων*
ἢ *Παρθένων Τρίτωνος* καλουμένων, καὶ δὴ ἀντιγραφὴ, ἐν ᾗ κυρίως
ἐπικρατεῖ τὸ σχῆμα τῆς εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἀνηκούσης Σκύλλης,
ἥτοι τοῦ περιφήμου ὁμηρικοῦ τέρατος τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ
Ἰταλίας πορθμοῦ.² Ἀλλ' αἱ πρῶται παραστάσεις τῆς Σκύλλης εἰκο-

¹ Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ: Παρνασσός, τόμος Β' (1878), σελ. 259-275.—Τοῦ αὐτοῦ, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*: Παραδόσεις, τόμ. Α', ἀρ. 551 καὶ τόμ. Β', σελ. 1165-1192.

² *Πῶς καὶ πότε ἐγεννήθη ἡ παράδοξις αὕτη σύνδεσις τῆς νεοελλη-
νικῆς Σκύλλης-Γοργόνας πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον*;—Κατὰ τὴν κοινο-
τάτην παρὰ τοῖς ναυτικοῖς ἡμῶν νεοελληνικὴν παράδοσιν ταύτην, ἡ τὴν μορ-
φήν τῆς μετὰ δύο οὐρῶν Σκύλλης ἀντιγράφουσα φοβερά θαλασσία Γοργόνα
συλλαμβάνει «ἀπὸ τὴν πλώρη» τὰ ὑπ' αὐτῆς συναντώμενα ἐν τῷ πελάγει πλοῖα
καὶ ἐρωτᾷ τοὺς ναύτας, ἂν ξῇ ἀκόμη ὁ Μέγας βασιλεὺς Ἀλέξανδρος. Ὁ γνω-

νίζουσιν αὐτήν, σταθερῶς καὶ ὁμοίως τοῖς ἀνατολικοῖς, ἰδίως δὲ τοῖς φοινικικοῖς πρωτοτύποις αὐτῆς, ὡς γυναῖκα τὰ κάτω τῆς ὁσφύος ἐνὸς καὶ μόνου ἰχθύος ἔχουσιν τὸ σῶμα. Τῶν δύο ἰχθύων οὐρὰς ἀντὶ ποδῶν ἔχουσιν παραστάσεων αὐτῆς ἀρχαιοτάτη πασσὼν εἶναι, ὡς ὀρθῶς ἤδη ἀνεγνώρισεν ὁ κ.

Πολίτης, εἰκὼν Σκύλλης ἐπὶ ῥωμαϊκοῦ δηναρίου, κοπέντος ἐν ἔτει 40 π. Χ. ὑπὸ Σέξτου Πομπηίου τοῦ Μεγάλου. Τὸ δηνάριον τοῦτο (Εἰκ. 6) φέρει ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὴν ἐπιγρα-

Εἰκ. 6

φήν Magnus Pius imperator καὶ τὸν Φάρον τῆς Μεσσήνης τοῦ Σικελικοῦ πορθμοῦ, ἔχοντος ὑπ' αὐτὸν τὴν ναυαρχίδα τοῦ Σέξτου Πομπηίου, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ὄψεως τὸ ἐν λόγῳ δισώματον τέρας τῆς Σκύλλης ἐπιτιθεμένης λυσ-

ρίζων τὰ περὶ αὐτῆς ἀπαντᾷ καταφατικῶς ὅτι «ζῇ καὶ βασιλεύει» καὶ τότε αὕτη χαίρει καὶ διδάσκει εὐμενῶς γλυκύφθογγα ἄσματα εἰς τοὺς ναύτας. Ἄν ὁμως ἀμαθὴς τις ἀπαντήσῃ, συμφώνως τῇ ἀληθείᾳ, ὅτι ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς, τότε «ἀγριεύει ἡ Γοργόνα καὶ δίδει μιὰ καὶ πετᾷ ψηλὰ τὸ καράβι καὶ πέφτει καὶ πνίγονται ὅλοι εἰς τὴν θάλασσαν» (Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', σ. 308, ἀρ. 551). Τὸν λόγον τῆς ἀγάπης ταύτης τῆς Γοργόνας πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον αἰτιολογεῖ δευτέρα παράλληλος νεοελληνικὴ παράδοσις (αὐτόθι, ἀρ. 552), καθ' ἣν ἡ Γοργόνα ἦτο ἀδελφὴ αὐτοῦ, ἦν, ἔνεκα ἀβουλήτου σπουδαίου λάθους αὐτῆς, κατηράσθη νὰ μεταμορφωθῇ κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς ἰχθὺν καὶ νὰ βασανίζεται αἰωνίως περιπλανωμένη εἰς τὸ πέλαγος. Αὕτη ὁμως καὶ οὕτω μεταμορφωθείσα δὲν παύει ν' ἀγαπᾷ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ἐρωτᾷ τοὺς ναύτας περὶ αὐτοῦ, ἂν ζῇ.

Ὁ κ. Πολίτης, παραθέτει βουλγαρικὴν παράδοσιν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, προσελθούσαν ἐκ διασκευῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Ψευδοκαλλισθένους γραφέντος περιφήμου μυθιστορήματος περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, διασκευῆς τῆς ὁποίας δὲν διεσώθη τὸ ἐλληνικὸν κείμενον. Κατ' αὐτὴν ἡ Γοργόνα εὐχηθεῖσα νὰ μεταβληθῇ εἰς ἰχθὺν κατὰ τὸ ἥμισυ, ἵνα ἀνέυρῃ τὸν εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης κατελθόντα ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀλέξανδρον, ζῇ ἔκτοτε πλανωμένη εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς μάτην ζητοῦσα αὐτόν. Τούτου ἔνεκα ὁ κ. Πολίτης ἀναφέρει τὸν μῦθον εἰς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλλισθένους, κατόπιν δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος διασκευασθεῖσαν ψευδοκαλλισθένειον μυθιστορίαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, (Κρομμυάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, τόμ. Γ', σελ. 131 κἑξ. Βιβλιοθ. Μαργαρίτης). Παρατηρῶ ὁμως ὅτι κατὰ τοὺς Πτολεμαίους χρόνους καὶ αὐτὸν τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα ἦσαν τόσοι πασίγνωστοι οἱ ἀρχαῖοι ὁμηρικοὶ μῦθοι περὶ τῆς Σκύλλης καὶ τῆς σταθερᾶς αὐτῆς καθηλώσεως ἐν τῷ Σικελικῷ πορθμῷ, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ταυτισθῇ αὕτη, τότε τὸ πρῶτον, πρὸς

σωδῶς διὰ κόπης κατὰ τῶν παραπλεόντων, ἐχούσης δὲ περὶ αὐτὴν

τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ ἢ περὶ τὴν Θάσον (Πολίτου ἔ. ἀ., τόμ. Α', ἀρ. 557) πλανωμένην Γοργόναν καὶ νὰ σχετισθῇ πρὸς τὸν ἐν ἄλλαις χώραις δράσαντα Ἀλέξανδρον. Κατ' ἐμὲ ἡ γέννησις τοῦ μύθου καὶ ἡ εἰσαγωγή αὐτοῦ εἰς τινὰ τῶν πολλῶν μεσαιωνικῶν διασκευῶν τῆς ἀπὸ τοῦ Δ μέχρι ΙΔ αἰῶνος πολυτάκις διασκευασθείσης, μεταφρασθείσης καὶ διὰ προσθηκῶν καὶ παρεμβολῶν παραμορφωθείσης μυθιστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐν χρόνοις ἤδη σκοτεινοῖς ἐρμηνεῖαν, ὑπὸ ἁμαθῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ἐνὸς τῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν νύϊων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Ἀνθemiου (472 μ. Χ.) κοπέντων καὶ ἐπὶ πολλοὺς κατόπιν αἰῶνας μεγάλως παρὰ τῷ λαῷ κυκλοφορουμένων χαλκίωνων νομισματομόρφων πεσσῶν ταβλίου τῶν πασιγνώστων νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα contorniates (B. Pick, Contorniates ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopedie).

Ὡς γνωστόν, ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως τῶν πεσσῶν τούτων ὑπάρχει προτομὴ θεοῦ τινος ἢ διασήμου Ἑλλήνος ἢ Ῥωμαίου βασιλέως, σοφοῦ ἢ ἄλλως περι-

Εἰκ. 5

φήμου ἀνδρός· ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας ὄψεως μυθικὴ τις συνήθως παράστασις, ἀντιγεγραμμένη ἔκ τινος διασήμου ἀρχαίου μνημείου, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐντελῶς ἄσχετος πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως τοῦ πεσσοῦ εἰκονιζόμενον θεὸν ἢ ἄνδρα (Pick ἔ. ἀ.—Cohen, Médailles imperiales τόμ. VIII, p. 773, ἀρ. 1-405). Λοιπὸν εἰς τῶν εὐρύτατα παρὰ τῷ ἁμαθεῖ λαῷ, τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰδίως, κυκλοφοροῦσάντων ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας πεσσῶν τούτων, φέρει ἐπὶ μὲν τῆς κυρίας ὄψεως προτομὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ALEXANDER, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας παράστασιν τῆς δύο πελωρίας οὐράς ἐχούσης ὀμηρικῆς Σκύλλης, συλλαμβανούσης ἀπὸ τῆς πρῆφρας τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεύς, ἀναρριψάσης δὲ ἤδη εἰς τὴν θάλασσαν τρεῖς ναύτας καὶ συλλαμβανούσης τέταρτον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἐνῷ οἱ λοιποὶ περὶτρομοὶ ἀναμένουσι τὴν αὐτὴν τύχην (Εἰκ. 5). (Cohen ἔ. ἀ. 30-31.—Sabatier, Description générale